

FITRAT VA CHO'LPON IJODIDA G'OYAVIY MUSHTARAKLIK VA UNING BADIY TALQINLARI

¹Tojiyeva Mushtariy Xolmo'minova,
O'zMU Jurnalistika va O'zbek Filologiyasi fakulteti
Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich magistranti
tojiyevamushdari@gmail.com

**Ilmiy rahbar: Boltaboyev Hamudulla Ubaydullayevich,
filologiya fanlari doktori, professor**

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida o'zbek adabiyotida muhim o'rin tutgan jadid adabiyoti namoyandalari — Abdurauf Fitrat va Abdulhamid Cho'lpon ijodidagi g'oyaviy mushtaraklik masalasi tahlil qilinadi. Mazkur asarlarda milliy uyg'onish, ozodlik, ma'rifatparvarlik, shaxs va jamiyat munosabatlari kabi umumiy g'oyalar qanday badiiy shaklda ifodalanishi yoritiladi. Shuningdek, Fitrat va Cho'lponning ijodiy uslubi va ularning badiiy talqinlaridagi o'ziga xosliklar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, milliy uyg'onish, ozodlik, ma'rifatparvarlik, badiiy talqin, Fitrat, Cho'lpon.

Annotation: This article analyzes the issue of ideological affinity in the works of prominent representatives of Jadid literature in early twentieth-century Uzbek literature—Abdurauf Fitrat and Abdulhamid Cho'lpon. It examines how shared ideas such as national awakening, freedom, enlightenment, and the relationship between the individual and society are artistically expressed in their works. In addition, the study explores the distinctive features of Fitrat's and Cho'lpon's creative styles and highlights the originality of their artistic interpretations.

Key words: Jadidism, national awakening, freedom, enlightenment, artistic interpretation, Fitrat, Cho'lpon.

Аннотация: В данной статье анализируется проблема идейной общности в творчестве видных представителей джадидской литературы начала XX века в узбекской литературе — Абдурауфа Фитрата и Абдулхамида Чолпона. В работе рассматривается, каким образом такие общие идеи, как национальное пробуждение, свобода, просветительство, а также взаимоотношения личности и общества, находят художественное воплощение в их произведениях. Кроме того, анализируются особенности творческого стиля Фитрата и Чолпона, а также своеобразие их художественных интерпретаций.

Ключевые слова: джадидизм, национальное пробуждение, свобода, просветительство, художественная интерпретация, Фитрат, Чолпон.

KIRISH. Prezident Shavkat Mirziyoyev qarashlarida Fitrat va Cho'lpon — nafaqat tarixiy shaxslar, balki bugungi va kelajak taraqqiyot uchun ma'naviy yo'l ko'rsatuvchi buyuk siymolar sifatida talqin etiladi. Ularning milliy uyg'onish, ozodlik va ma'rifat g'oyalari bugungi O'zbekiston taraqqiyot yo'li bilan uzviy bog'liqdir [1.408]. XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan siyosiy va madaniy o'zgarishlar jadidchilik harakatining shakllanishiga asos yaratdi. Jadid adabiyoti vakillari — Fitrat va Cho'lpon — xalqni jaholatdan qutqarish, milliy ongini uyg'otish, ilm-fan va madaniy taraqqiyotga chorlovchi g'oyalarni ilgari surdilar. Shu ma'noda, ularning ijodida milliy uyg'onish, shaxs erki va jamiyatning rivojlanishi g'oyalari markaziy o'rin egallaydi. Mazkur maqola ushbu g'oyalarning ikki muallif ijodidagi mushtaraklik jihatlarini aniqlash va ularning badiiy talqin usullarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi — Fitrat va Cho'lpon ijodidagi g'oyaviy yaqinlikni aniqlash, ularning badiiy ifoda vositalari orqali qanday shakllanishini ko'rsatishdir.

MAVZUGA DOIR ABIYOTLAR SHARHI. O'zbek adabiyotshunosligida jadid adabiyoti, uning yetakchi namoyandalari hamda ularning g'oyaviy-estetik qarashlari masalasi ko'plab tadqiqotlarda yoritilgan. Xususan, Abdurauf Fitrat va Abdulhamid Cho'lpon ijodi milliy uyg'onish, ozodlik g'oyalari va ma'rifatparvarlik harakatining badiiy ifodasi sifatida adabiyotshunos olimlar e'tiborida bo'lib kelmoqda. Fitrat ijodi bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda uning jadidchilik

mafkurasini shakllantirishdagi o'zni, adabiy-estetik qarashlari hamda dramatik va publitsistik asarlaridagi ijtimoiy-siyosiy g'oyalar keng tahlil qilingan. U haqdagi tadqiqotlarda Fitratning milliy ongini uyg'otishga qaratilgan qarashlari, Sharq va G'arb madaniyati uyg'unligini targ'ib etishi, shaxs va jamiyat munosabatlariga doir qarashlari alohida ta'kidlanadi. Cho'lpon ijodiga bag'ishlangan adabiyotlarda esa uning lirikasidagi milliy ruh, erk va ozodlik g'oyalari, inson qalbidagi iztiroblar hamda mustamlaka davri fojialarining badiiy ifodasi asosiy tadqiqot obyekti bo'lib kelgan. Cho'lpon she'riyati va nasrida shaxs erkinligi, vatan taqdiri va ma'naviy qullik masalalari markaziy o'rin egallashi ko'plab olimlar tomonidan e'tirof etilgan. Shu bilan birga, Fitrat va Cho'lpon ijodini qiyosiy jihatdan o'rgangan tadqiqotlar nisbatan kam bo'lib, mavjud ishlar asosan ularning alohida ijodiy merosini tahlil qilishga qaratilgan. Ayrim adabiyotlarda jadid adabiyotiga xos umumiy g'oyalar — milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, ozodlik va yangicha tafakkur masalalari umumiy kontekstda yoritilgan bo'lsa-da, Fitrat va Cho'lpon ijodidagi g'oyaviy mushtaraklik va uning badiiy talqinlari maxsus tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o'rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqotda o'zbek jadid adabiyotining yetuk namoyandalari Abdurauf Fitrat va Abdulhamid Cho'lpon ijodidagi g'oyaviy mushtaraklik hamda uning badiiy talqinlarini aniqlash va tahlil qilish maqsadida zamonaviy adabiyotshunoslik metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi adabiy tarixiy, qiyosiy-tipologik va tahliliy yondashuvlarga asoslanadi. Avvalo, adabiy-tarixiy metod orqali Fitrat va Cho'lpon ijodi XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy muhit, jadidchilik harakati va milliy uyg'onish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi. Bu metod yozuvchilarning asarlarida aks etgan g'oyaviy qarashlarning shakllanish sabablarini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, qiyosiy-tahliliy metod yordamida Fitrat va Cho'lpon asarlaridagi umumiy g'oyalar — milliy ozodlik, ma'rifatparvarlik, shaxs va jamiyat munosabatlari, ijtimoiy adolatsizlikka munosabat masalalari o'zaro solishtirildi. Ushbu yondashuv ikki adib ijodidagi g'oyaviy mushtaraklik bilan bir qatorda, ularning badiiy talqinlaridagi farqli jihatlarni ham ochib berishga xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida badiiy-estetik tahlil metodi qo'llanilib, asarlardagi obrazlar tizimi, ramziy ifodalar, poetik vositalar hamda uslubiy xususiyatlar tahlil qilindi. Bu metod Fitrat va Cho'lpon ijodida g'oyaning badiiy shaklga aylanish jarayonini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Bundan tashqari, manbashunoslik va matnshunoslik elementlari asosida adiblarning tanlangan asarlari, ilmiy-tanqidiy adabiyotlar va tadqiqotchilar qarashlari o'rganildi. Olingan ilmiy xulosalar tizimli umumlashtirish va mantiqiy tahlil asosida bayon qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Abdurauf Fitrat va Abdulhamid Cho'lpon ijodini birlashtiruvchi eng muhim jihat — milliy ozodlik, ma'rifatparvarlik va milliy uyg'onish g'oyalaridir. Har ikki adib XX asr boshlaridagi murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitda xalqning tanazzul sabablarini badiiy tafakkur asosida tahlil qilib, jamiyatni ma'naviy va ijtimoiy yangilash g'oyasini ilgari suradi. Biroq bu umumiy g'oyalar Fitrat va Cho'lpon ijodida turli badiiy shakl va uslublar orqali talqin etiladi. Fitrat ijodida milliy tanazzul masalasi tarixiy tahlil va falsafiy mushohada asosida yoritiladi. Uning dramatik, publitsistik va ilmiy asarlarida mustamlakachilikka qarshi ruh, milliy g'urur va ozodlik g'oyalari yetakchi o'rin tutadi. Fitrat jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ochib berishda badiiy obraz va dramatik vaziyatlardan g'oyani aniq va keskin yetkazish vositasi sifatida foydalanadi. Xususan, "Abulfayzxon" dramasida hukmdor va amaldorlar timsoli orqali xalqdan uzilgan, johil hokimiyatning jamiyatni halokatga olib borishi badiiy-falsafiy asosda ko'rsatiladi. Hukmdorning xalq jimligini davlat tinchligi deb bilishi mustamlakachilik mafkurasiga xos qarash sifatida talqin etilib, bu jimlik ezilgan va huquqsiz jamiyat holatini ifodalaydi. Cho'lpon ijodida esa milliy ozodlik va uyg'onish g'oyalari lirizm, poetik obrazlar va hissiy dramatism orqali talqin etiladi. Uning she'riyati va nasriy asarlarida shaxs erki, jamiyat bosimi, insonning ichki iztiroblari va ozodlikka intilishi markaziy mavzu sifatida namoyon bo'ladi. "Kecha va kunduz" romanida xalqning ruhiy holati va mustaqillikka bo'lgan intilishi inson qalbi kechinmalari orqali ifodalanadi. Cho'lpon badiiy talqinda g'oyani bevosita targ'ib etishdan ko'ra, estetik ta'sir va ruhiy kechinmalar orqali o'quvchiga yetkazadi. Cho'lponning "Yurt yo'li" she'ri millatning ozodlik sari mashaqqatli yo'lini ramziy-falsafiy mazmunda ifodalaydi. Asarda yo'l millatning tarixiy taqdiri va taraqqiyot sari intilishini, yo'lchi esa ongli, fidoyi shaxs timsolini ifodalaydi. Yulduz va kunduz obrazlari esa umid, maqsad va yorug' kelajak ramzlari sifatida talqin etiladi. She'rda inson jamiyatdan ajralgan emas, balki uning taqdiri uchun mas'ul va yetakchi kuch sifatida tasvirlanadi. Bu holat Cho'lpon ijodida shaxs va jamiyat o'rtasidagi uyg'unlik g'oyasining

ustuvorligini ko'rsatadi. Olib borilgan tahlillar natijasida Fitrat va Cho'lpon ijodidagi g'oyaviy mushtaraklik ularning badiiy uslublariidagi farqlarga qaramay, yagona maqsad — milliy ongni uyg'otish va jamiyatni ma'naviy jihatdan yangilashga xizmat qilgani aniqlandi. Fitratda bu g'oyalari ratsional, tarixiy-falsafiy tahlil orqali ifodalangan bo'lsa, Cho'lpon ijodida lirizm, poetik ramzlar va hissiy tasvirlar orqali badiiy mukammallikka erishadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Fitrat va Cho'lpon ijodini qiyosiy tahlil qilish jadid adabiyotining ichki g'oyaviy yaxlitligini ochib beradi. Har ikki adib shaxs erkinligini millat erkinligi bilan uzviy bog'lab talqin qilgan holda, ongli va ma'rifatli inson jamiyat taqdirini belgilovchi asosiy kuch ekanini badiiy asosda isbotlaydi. Ularning asarlarida milliy uyg'onish g'oyalari turli estetik shakllarda namoyon bo'lsa-da, mazmunan bir-birini to'ldiradi va o'zbek adabiyotida jadidchilik mafkurasining shakllanishi hamda rivojida muhim o'rin tutadi. Fitrat va Cho'lpon ijodi yagona jadid adabiy jarayoni doirasida o'rganish zarur bo'lgan hamda ularning badiiy merosi bugungi adabiyotshunoslik uchun dolzarb ilmiy manba ekanini tasdiqlaydi.

XULOSA. Har ikki ijodkor asarlarida shaxs va jamiyat munosabatlari muhim o'rin tutadi. Abdurauf Fitrat shaxsni jamiyatni o'zgartiruvchi, tarixiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatuvchi kuch sifatida talqin etsa, Abdulhamid Cho'lpon shaxsning jamiyat bosimi, ijtimoiy adolatsizlik va mustamlaka sharoitidagi fojiaiy holatini chuqur badiiy ifodalaydi. Bu farq ularning g'oyaviy mushtarakligini inkor etmaydi, aksincha, jadid adabiyotiga xos badiiy yondashuvlarning rang-barangligi va estetik imkoniyatlarini yanada boyitadi. Fitrat va Cho'lpon ijodida g'oyaviy mushtaraklik jadidchilik mafkurasini bilan chambarchas bog'liq bo'lib, milliy uyg'onish, ozodlik va ma'rifat g'oyalari asosida shakllangan. Har ikki adib mustamlakachilik sharoitida xalqning tanazzul sabablarini ochib berib, milliy ongni uyg'otishni asosiy maqsad qilib qo'yadi. Fitrat bu g'oyalarni asosan ratsional, tarixiy-falsafiy va dramatik yo'sinda talqin etsa, Cho'lpon ularni lirizm, poetik obrazlar va chuqur ruhiy kechinmalar orqali badiiy mukammallikka yetkazadi. Ularning badiiy talqinlari turlicha bo'lishiga qaramay, asosiy maqsad bir — xalqni uyg'otish, milliy ongni yuksaltirish, ma'rifat va taraqqiyot yo'liga chorlash hamda erkin jamiyat barpo etish g'oyasini ilgari surishdan iborat. Shu jihatdan Fitrat va Cho'lpon ijodi o'zbek adabiyotida jadidchilik mafkurasining badiiy ifodasi sifatida muhim bosqichni tashkil etadi. Mazkur tadqiqot natijalari Fitrat va Cho'lpon ijodini qiyosiy o'rganish jadid adabiyotining ichki g'oyaviy yaxlitligini ochib berishini ko'rsatadi. Ularning asarlarida shaxs erkinligi millat erkinligi bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinib, ongli va ma'rifatli inson jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida ilgari suriladi. Bu esa Fitrat va Cho'lpon badiiy merosining bugungi adabiyotshunoslik tadqiqotlari uchun ham dolzarb va muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Natijada, Fitrat va Cho'lpon ijodidagi g'oyaviy mushtaraklik o'zbek adabiyotining taraqqiyotida muhim bosqich bo'lib, u nafaqat tarixiy-adabiy jarayonni anglashda, balki zamonaviy adabiy tafakkur va milliy ong rivojini tadqiq etishda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev S. M. *Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari*. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020, 408-bet.
2. Abdurauf Fitrat. Abulfayzxon (dramasi). 2013. <https://www.ziyouz.com>.
3. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. Toshkent: 2010.
4. Fitrat A. Tanlangan asarlar. Toshkent: 1992.
5. Cho'lpon A. She'riy to'plamlar va dramalari. Toshkent: 1995.
6. Qodirov, O. O'zbek jadid adabiyoti tarixi. Toshkent: 2008.
7. Sobirov, M. Milliy uyg'onish va jadidchilik. Toshkent: 2007.